

САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА

УДК 711

Гнесь І.П., Огородник П.Б.
НУ “Львівська політехніка”, кафедра АП

ЕВОЛЮЦІЯ ОБ’ЄМНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ САКРАЛЬНОЇ ДЕРЕВ’ЯНОЇ АРХІТЕКТУРИ XII-XIII СТ.

© Гнесь І.П., Огородник П.Б., 2000

Розглянуто процеси еволюції об’ємно-планувальної організації української сакральної дерев’яної архітектури XII – XIII ст. з огляду на історико-еволюційні зміни у суспільстві.

З відродженням сакрального будівництва в нашій державі все більше уваги звертається на гармонійну організацію об’ємно-просторового та композиційного вирішень дерев’яних храмів XV – XVIII ст., що переважали в церковному будівництві в Україні. Починаючи з XII ст. храми відігравали важливу роль у суспільно-політичному та культурно-освітньому житті українського народу. Історичні події в житті суспільства впливали на архітектуру храму. Цей процес залишався поза увагою дослідників, які в основному зупинялись на фіксації збудованого, на конструктивному аналізі та на геометричній побудові храмів (Драган М., Січинський В., Антонович Д. та ін.) [1].

Коли глянути на карту населених міст Давньої Русі, то неважко помітити найбільше скупчення церков в середньому Придністров’ї та у верхів’ях річок Буга і Дністра. Особливо багато їх було на Дніпрі – від неприступного замку Любича на півночі до укріпленого Воїня на півдні, а також на Росі.

Відомо, що в XI-XII ст. слов’яни будували складні дерев’яні споруди, храми “о п’яти” і “о тринадцяти верхах”. На жаль, не збереглося жодної церкви того часу, але принцип побудови багатoverхих мурованих храмів Давньої Русі, передусім Софії Київської з високим центральним і нижчими бічними верхами, мабуть, виник тут не випадково: вже склалися певні традиції давньоруської дерев’яної архітектури [2].

Урочиста вертикально-центральна пірамідальна композиція дерев’яних монументальних споруд з високими центральними банями мала практичну й художню доцільність. Пірамідальність просторового рішення об’ємів відповідала вимогам стійкої будови, в якій бічні зруби виконували роль контрфорсів, а також служили для відведення дощової води. Високий, красивий храм був реперною точкою даної території, виразом та самоутвердженням громади.

Побудова нових культових споруд у комплексі фортеці не ставила перед слов’янськими теслярами того часу будь-яких нових проблем. Існували певні традиції дерев’яної архітектури, і майстри були обізнані з вимогами, які висувала релігія до споруди церкви. Для церкви необхідно мати два основних приміщення – одне для віруючих і друге – для вівтаря. Перше повинно було бути великим, щоб вмістити всіх віруючих. Спроби збільшити вмістимість основного приміщення при певній обмеженості довжини зрубін (7-8 м) привели до створення кількох типів церковних споруд – три-, п’яти-, дев’яти- і навіть тридцятизрубних [4].

Усі вони об'єднуються тим, що основою композиції кожної з них є однакова складова частина – квадратна кліть [3].

До наших часів збереглися зображення церков на старовинних гравюрах та кілька церков XV-XVI ст., які є одними з найстаріших пам'яток дерев'яної архітектури. Ці пам'ятки мають величезне, неоціненне значення. Через чотири століття вони донесли до нас зразки дерев'яної архітектури не тільки XVI ст., а й значно давніших часів, бо форми, які ми бачимо, складались раніше. Мова йде про Миколаївську церкву в селі Середньо-Водяне на Закарпатті, яка згідно з церковними записами збудована в 1428 році, Святодухівську (1502 рік) і Троїцьку (1593 рік) церкви у Потеличі Великому і Рогатині (XVI ст.) на Львівщині, у Суходолах (1580 рік) та Качині (1589 рік) на Волині і в Дорогинці (1600 рік) на Київщині (рис.1).

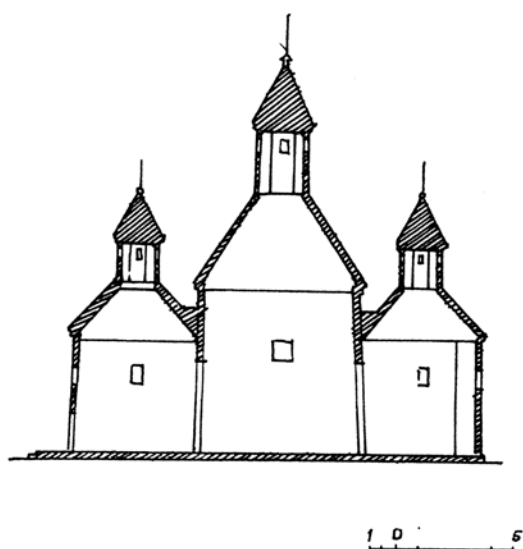

Рис.1

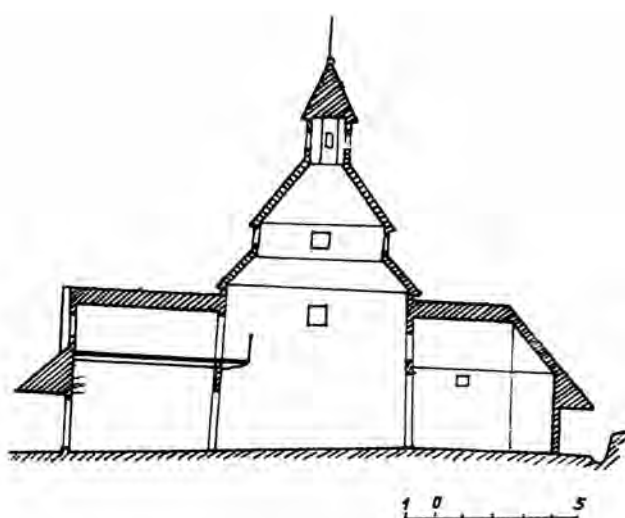

Рис.2

Так, у Святодухівській церкві зроблена спроба створення глибинного інтер'єру. Церква стоїть на схилі, тому всередині підлога має підйом від дверей бабинця до portalу між нефом і вітварем. Цей під'йом виразно посилює перспективу у бік вітваря (рис.2).

Гранична якість і простота загальної структури та лаконізм художніх форм згаданих пам'яток наводять на думку, що ці риси є відгуком того давнього часу, коли ще складались елементарні прийоми слов'янського будівництва. Їх архаїзм відчувається не тільки в архітектурних формах, але і в конструкціях окремих частин. І хоч внаслідок ремонтів та перебудов кожна з них зазнала тих чи інших змін, все ж таки пізніші нашарування не вплинули на основні контури будови.

Визвольний рух українського народу і пов'язане з ним поживлення громадського життя в XVII ст. сприяло розвитку архітектури та декоративно-прикладного мистецтва, насамперед у церковному будівництві. Це не випадково, бо як у давньоруські часи, так і в XVII ст. церква була не лише культовим будинком, а й місцем для громадських зборів і цивільних свят. При церквах зосереджувались братства, які мали друкарні, шпиталі, школи. Часто на стінах церкви фіксувалися найвидатніші події з життя села чи міста. Церква тоді була культурним центром громади, цеху чи міста загалом, тому спорудженню храмів приділяли велику увагу.

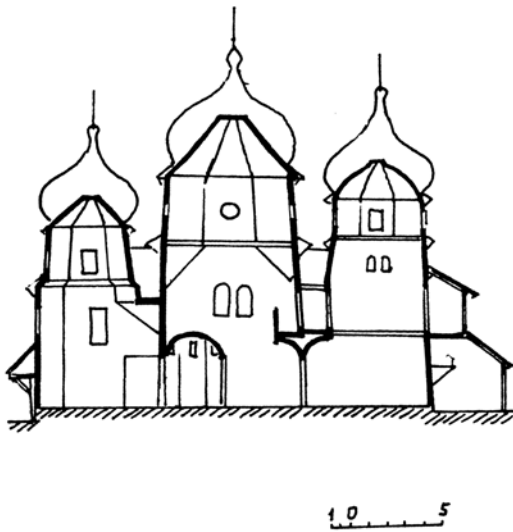

Рис.3

Громадські та релігійні функції вимагали відповідних розмірів і форм церковного будинку: збільшуються розміри і особливо висота храмів, будуються розвинуті галереї, створюються настінні розписи. В окремих церквах Галичини виникає поверх над бабинцем з галереєю, який став додатковим приміщенням. Яскравим прикладом є церква св. Юра у Дрогобичі (1657 рік). В ній з великою майстерністю і художнім смаком використані прийоми дерев'яного будівництва – опасання на дерев'яних арках та кронштейнах, аркада на другому ярусі, різні форми восьмириків, розвинуті бані, бічні крилоси та ін. (рис.3). Також можна згадати і про другу пам'ятку Галичини – Воздвиженську церкву у Дрогобичі, де найвиразніше розв'язано глибинну композицію внутрішнього простору.

У XVIII ст. замість дерева все більше починають використовувати цеглу. Дерев'яна культова архітектура того часу представлена значною кількістю пам'яток та архівних даних, що дозволяє найповніше висвітлити головні етапи її розвитку. Культове будівництво з дерева цього періоду відзначається певною строкатістю, що пояснюється складними обставинами суспільно-політичного життя на Україні. Зміни у становищі церкви поступово відбилися на архітектурних формах будівель. Приваблюючі галереї всередині та ззовні будови, а також і монументально-декоративні розписи поступово зникають, а галереї набувають іноді чисто формального значення. Найінтенсивніше цей процес відбувався у міських та монастирських храмах, повільніше – у сільських.

У церквах Слобідської України з розвинутими верхами восьмикутні підбанники самі по собі високі і значно більші у висоту за бані. Крім того, бані мають криву лінію без явно вираженого ковніра, чим вони подібні до високих ступінчастих споруд в стилі класицизму. Дерев'яні церкви з такими верхами будували на Слобожанщині в другій половині XVIII ст. і на початку XIX ст., коли в монументальній архітектурі панував класицизм. Подібність верхів храмів будовам класицизму виявлялась не лише в загальних пропорціях, а й у самих формах бань. Це свідчить про те, що народні майстри активно використовували те нове, що виникало в монументальному будівництві.

У церквах XVIII ст. набула розвитку нова форма галерей на другому ярусі навколо західного зрубу, наприклад, церквах Дусівців та Дрогобича XVII ст. [5]. У деяких церквах між двома середніми стовпами західної галереї виникає арковий портал з широкими одвірками. Така будівля з бічного фасаду має загалом симетричну композицію, але насправді симетрія об'ємів дуже вміло порушена наявністю галереї навколо західного зрубу. Галереї й аркатури на рівні хорів надають будівлі динамічності.

Історичні та суспільні події, а також удосконалення будівельної справи сприяли розвитку об'ємно-просторового та планувального вирішення храмів. Розвиваються нові форми галереї, удосконалюється конструкція бань, з'являються допоміжні приміщення (бічні крилоси) та деталі, які підсилюють сприйняття сакральної споруди. Українська церква того періоду відзначається простотою своєї конструкції, відповідністю зовнішніх форм

внутрішньому простору. Але при загальній однорідності виявляються регіональні особливості, з більш чи менш помітними ознаками впливу різних стилів світової архітектури.

Розглянемо характерний внутрішній простір української церкви. Він відкривається для відвідувача як театральна сцена: через фігурно прорізаний прохід з бабинця до нави, що нагадує куліси, видно різьблені позолочені ґратки іконостасу, а далі через царські ворота – престол з кіотом. Іконостас повторює форму підкупольного простору нави. Внутрішнє просторове багатство підкреслюється різкою світлотіневою грою. Маленькі віконця освітлюють тільки наву, утворюючи контраст із затемненим бабинцем. Над навою – хори, продовження яких ззовні набирає форми галереї. Це ще раз свідчить про ту глибинну суть, яку несла і буде нести архітектура церкви як символ духовного на землі.

На основі дослідженої об'ємно-планувальної структури українського дерев'яного храму XII-XVII ст. розглянута вище еволюція формотворення є засадничою для проектування сучасної сакральної споруди.

1. Аристовський В.В., Чепелик В.В. та ін. *Пропорціональність в народнім зодчестві.* – К., 1963. – Вип.22. – С.85. 2. Данилюк А. *Поклонися народному зодчому.* Львів, 1995. – С. 31,62. 3. Там само. – С.30. 4. Юрченко П.Г. *Дерев'яна архітектура України.* – К., 1970. – С.190/5. Там само. – С.70.

УДК 711

Тарас Я.М.

Інститут Народознавства НАН України

ВПЛИВ ВІТРУ НА САКРАЛЬНЕ ДЕРЕВ'ЯНЕ БУДІВНИЦТВО УКРАЇНЦІВ КАРПАТ

© Тарас Я.М., 2000

Досліджено вплив вітрів на вибір архітектурно-конструктивних рішень сакрального дерев'яного будівництва українців Карпат, виявлена паралель між сакральною архітектурою і зеленими насадженнями з позиції їх існування у складних природно-кліматичних умовах.

У Карпатах вітер спричиняє “порушення у деяких геоботанічних районах нормального гідрологічного режиму рік з усіма небажаними наслідками (1, 38), завдає шкоди лісам (2, 25), народному господарству (3, 98). Не вдаючись у загальну характеристику вітрів у Карпатах, яка детально викладена в багатьох роботах (4, 62-64.), ми розглянемо лише безпосередній вплив вітру на сакральне будівництво. Катастрофічні стихійні процеси, які пов'язані з вітром, зафіксовані з 1868 р. (1, 24. табл.1), вказують на те, що вітровали та буреломи не тільки звалили десятки тисяч гектарів цінних лісів, але завдали шкоди сакральному будівництву. Так, “в Орові в 1868 р. ...вітри і бурі так шаліли, що цілу церкву..., яка стояла на пагорбі, вихор зніс в долину, не порушивши кріплень” (5, 4). На Гуцульщині селяни навіть невисокі стріхи обкладали камінням. Все це вказує на те, що карпатські церкви, які будувалися на пагорбах, схилах гір, на відкритих місцях, безпосередньо відчували вітрові навантаження, які постійно розхитували верхи, могли руйнувати піддаш-